

עוגיות הגפנים¹

תקציר

המושג "עוגיות" בעניינו החקלאי, כחלק ממערכת השקיה, מופיע במקורות חז"ל פעמים רבות. במאמר זה ננסה לעמוד על מהותן של העוגיות ותפקידן החקלאי מתוך זיקתן להלכות שמיטה וחול המועד וכך נוכל לנסות ולעמוד על השתלשלות הנוסח של הלכות שונות הנוגעות לשימוש בעוגיות.

מתוך המאמר עולה כי היו שני סוגים של עוגיות (אחד הסמוך לגזע האילן והשני רחוק ממנו) והשימוש בכל סוג היה תלוי במיקום הטופוגרפי של הגידולים החקלאיים ששימשו העוגיות.

כמו כן, מתוך בחינת המקורות התנאיים (מדרש הלכה, המשנה, התוספתא והברייתות שבתלמודים) המתייחסים לעוגיות אפשר לראות כי לפני עורך המשנה עמדו כמה מקורות קדומים (כגון מדרש ההלכה שבספרא והברייתות המוסבות עליו), שעסקו בנושא עשיית עוגיות בשביעית. מתוך הלכות אלו ניסח עורך המשנה הלכה חדשה שעסקה בעשיית העוגיות בהקשר של חול המועד שהדגישה את איסור עשיית העוגיות לגפנים בחול המועד. עורך התוספתא שרצה לפרש ולהסביר את המושג "עוגיות" במסכת מועד קטן, השתמש בהסבר קדום שבמקורו שימש להסבר הלכות עוגיות שבספרא, הנוגעות לעניין שביעית והסב אותו גם למסכת מועד קטן ללא שינוי.

מאמר זה מצטרף לענף שלם במחקר התלמודי העוסק בהתבוננות ובהשוואה של מקורות תנאיים מקבילים. מתוך בחינתם של מקורות אלו, נעמוד על יחסייהם, בבחינת מוקדם או מאוחר, וכן על השתלשלות הנוסח של הלכות שונות.

מילות מפתח: עוגיות; מועד קטן; חול המועד; השוואת מקורות תנאיים.

1. מאמר זה הוא עיבוד של פרק מתוך חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה" בהנחיית פרופ' שולמית ולר, בנושא: 'משנה מסכת מועד קטן פרק א – עיון בנוסחי ההלכות שבמשנה לאור ברייתות מקבילות המצויות בתוספתא ובתלמודים', אוניברסיטת חיפה, תשע"ה (2015).

מבוא

ההלכה החותמת את המשנה הראשונה של מסכת מועד קטן [להלן: מו"ק] היא:²
ואין עושין עוגיות לגפנים.

במאמר זה נבחן את נוסח ההלכה על רקע מקורות תנאיים אחרים שבהם מופיע המושג "עוגיות".

את עיונינו נתחיל בשאלה הבסיסית: מהן אותן ה"עוגיות" שבהן המשנה עוסקת?
הסבר למושג ה"עוגיות" מופיע בתוספתא למסכת שביעית³ ולמסכת מו"ק:⁴
אלו הן עוגיות?

אלו בדידין שבעיקרי אילנות.

הסבר זה מופיע גם בסוגיית הירושלמי⁵ במסכת מועד קטן כפירוש להלכה שבמשנה.

לעומת זאת בתלמוד הבבלי,⁶ מובא בשם רב יהודה פירוש בן מילה אחת: "בנכי". אנו רשאים להניח כי מילה זו הייתה ידועה בבבל בתקופתו של רב יהודה, שכן הוא לא הוסיף לה ביאור.⁷ בהמשך הסוגיה מובאת ברייתא כדי לחזק את דברי רב יהודה:

תניא נמי הכי:

אלו הן עוגיות –

בדידין – שבעיקרי זיתים ושבעיקרי גפנים.

ומכאן ש"בנכי" היא המילה המקבילה בארמית למילה "בדידין" המופיעה בברייתא.⁸
בהמשך לציטוט הברייתא המזהה את ה"עוגיות" כ"בדידין" מוסיף הירושלמי הסבר למושג "בדידין":

כיי דתנין תמן:

יד הבדיד ארבעה.

הירושלמי מפנה אותנו למשנה במסכת כלים.⁹ במשנה שם ישנו פירוט של כלים מכלים שונים עם ידיות שונות ובאורכים שונים. המשנה עוסקת בכל כלי בשאלה מתי ידית של כלי מסוים נחשבת כמחוברת לכלי לעניין קבלת טומאה, כלומר האם אף שדבר מה המטמא כלים במגע לא נגע ישירות בגוף הכלי, אלא רק בידית שלו, מכל מקום הטומאה מתפשטת ומטמאת את כל גוף הכלי או לא? בין הכלים המופיעים במשנה מופיע שם כלי הנקרא "בדיד" ועליו מובא במשנה

2. כל הציטוטים במאמר זה לקוחים מתוך כתי" קאופמן.

3. תוספתא, שביעית, א, ז (מהדורת ליברמן, עמ' 167).

4. תוספתא, מועד קטן, א, ב (מהדורת ליברמן, עמ' 365).

5. מועד קטן א, א (פ ע"ב). כל הציטוטים במאמר זה מן התלמוד הירושלמי הם על פי כתי" ליידין.

6. מועד קטן ד ע"ב. כל הציטוטים מהתלמוד הבבלי במאמר זה הם על פי דפוס וילנה, אלא אם כן צוין אחרת בגוף המאמר או בהערות השוליים.

7. וכן כתב תלמיד רבנו יחיאל מפריש, **שיטה על מועד קטן**, א (על ד ע"ב), מהדורת א' יעקובוביץ' וש' אליעזרי, ירושלים תרצ"ז [להלן: בעל השיטה], עמ' כט, ד"ה 'בנכי': "והאי לישנא דבנכי היה ידוע וגלוי להם בבבל יותר מלישנא דעוגיות", וכן פירש ר' שלמה בן היתום למו"ק (על ד ע"ב). ראו: **פירוש מסכת משקין לרבינו שלמה בן היתום**, מהדורת צ"פ חיות, ברלין התר"ע, עמ' 10, ד"ה 'אמר רב יהודה בנכי': "בלשון בבלי הוא ועוגיות לשון הקודש". וראו לקמן דיון במילים אלו שייתכן שמקורן הוא קדום מאוד (פרסית או רומית), ולכן היו בשימוש בפי כול והיה פירושן ידוע.

8. אחרת לא מובן מדוע השתמשו במילים "תניא נמי הכי" בהמשך לדברי רב יהודה.

9. כט, ז.

שאם נגעה הטומאה בידית הבדיד בתוך ארבעה טפחים של הידית הסמוכים לחיבור עם הכלי, אזי הטומאה מתפשטת ומטמאת אף את גוף הבדיד. מכך שהמשנה במסכת כלים מובאת כהשלמה לדברי התוספתא שהעוגיות הן בדידן שבעיקרי הגפנים נוכל להסיק שעורך הסוגיה בירושלמי פירש את המושג "עוגיות" שבמשנה כדבר הקשור לכלי הנקרא בדיד.

אך עדיין נשארה השאלה מהו בדיק אותו בדיד ומהן אותן בדידן? להלן נדון בדברי פרשנים וחוקרים שעסקו בנושא זה.

ריאליה:

ר' נתן בר יחיאל מרומי פירש בספרו:¹⁰

[...] פ"י – "בדידן" בדלית (ולא בריש כלומר בריין¹¹ – י"ב) והן עוגיות והן בנכי ועוד שמן ערוגות. ולמה עושין עוגה כדי שתחזיק מימיה ולא יתפזרו [...] ואותו הברזל שבו חופרין סביבות האילן שמו בדיד ובלעז קורין בנגא.

ובערך "בנכיי" פירש:¹²

מלשון רומי – *vanga* [...] כבר פירשנו בערך בדד.

הוסיף שם קוהוט:

ודע שמלה רומי ופרסי טעמה קרדום לחפור בו גומות [...] ובאמת גם לשון המשנה עוגיות לגפנים ואם כן אולי יש לומר שמלת בנכי תתכן להיות לשון פרסי [...] "בנדך" וטעמה גפנים ועיקרה גפנים והבוחר יבחר.

מדברי ה"ערוך" עולה שבדידן הן גומות ההשקיה שבעיקרי הגפנים שתפקידן היה לאגור את מי ההשקיה או מי נגר הגשמים סביב לגזע כדי שהמים לא יתפזרו, אלא יחלחלו במקומם ליד הגזע.

אלבק בפירושו למשנה הראשונה במסכת מו"ק מוסיף:¹³

עוגיות – חריצים סביב עיקרי הגפנים, כדי שיתמלאו מים ויהיו נספגים מעט מעט בשורשים.

כלומר תפקידן של הגומות היה לא רק לכנס את המים סביב לגזע כדי שלא יאבדו, אלא הן שימשו בורות חלחול איטיים כדי שהשורשים יוכלו לספוג את המים היטב.

נוכל לסכם ולומר כי הגומות נקראו בשם בדידן על שם הכלי שיצר אותן, הלוא הוא ה"בדיד" שתורגם ל"בנכיי" בארמית או "ונגיי" ברומית וייתכן ששם הכלי תורגם לארמית מהמילה הפרסית "בנדך" שפירושה גפן. ומכאן שלכלי העושה גומות סביב לגזע הגפן קראו על שם הגפן ומשם הכלי נגזר גם שם הגומות.¹⁴

10. ר' נתן בן יחיאל, 'בדד', ספר ערוך השלם², ב, עמ' 16.

11. כפי שמופיע למשל בכת"י "גוטינגן 3" למ"ק ד ע"ב.

12. הנ"ל, 'בנכיי', ספר ערוך השלם², ב, עמ' 125.

13. ששה סדרי משנה, ב: סדר מועד, מהדורת ח' אלבק, ירושלים תשמ"ט, עמ' 375.

14. להלן נביא מדברי כמה פרשנים אחרים שהלכו לפי הכיוון הנ"ל: א. בפירוש המיוחס לרש"י על מסכת מו"ק על דף ג ע"א נכתב: "עוגיות – חופר גומא תחת הגפן ליתן בו מים." ובפירושו זה בדף ד ע"ב נכתב (וראו גם: פירוש רש"י למסכת משקין, מהדורת א' קופפר [להלן מהדורת קופפר], ירושלים תשכ"א, עמ' 7): "עוגיות – עגול סביב, כמו עג עוגה ועמד בתוכה [...] מפירושו זה עולה שעוגיות הן גומות השקיה עגולות סביב גזע הגפן; ב. המאירי בפירושו לתלמוד "בית הבחירה" על מסכת מועד קטן ב ע"א (מהדורת מכון הארי פישל, עמ' 1) כתב: "ועוגיות הן שיחפור סביב עקרי האילנות חפירות קטנות יתקבצו שם המים [...]"; ג. בעל השיטה (לעיל הערה 7), שם, ד"ה "בנכיי", מסביר: "חריץ שעושין סביב שרשי הגפן ומגפן לגפן להתכנס שם המים להשקות העיקרין. ולשון עוגיות – עוגל כמו עג עוגה ויש בה דחבוק... (עיינו בבלי, הענין כג ע"א – י"ב); ד. ב"פירוש מסכת משקין" לר"ש בן יהודה ב"ה "אמר רב יהודה בבכיי" (עמ' 11).

הסבר שונה מעט באשר למיקומם ותפקידם של עוגיות אלו מביא פליקס:¹⁵

בספרות חז"ל הוזכרו עוגיות ליד האילנות, ונראה שאלו לא נעשו סביבם, כי אם בצורת ערוגות עמוקות "בין אילן לחבירו" [...] הכוונה בעוגיות אלה ליצור שקעים, שבהם יתרכזו מי הגשמים או מי ההשקאה בצורה כזו, שלא יבואו במגע עם גזעיהם של העצים, כנראה מחשש ריקבון הגזע וצואר השורש. בכך שהעוגיות לא היו סמוכות ממש לעץ נמנעו גם לפגוע בשרשים עת בשעת עידורן.

לפי דבריו למדנו שהעוגיות לא היו ממש סביב לגזעי האילנות, אלא רחוקים מהם מעט כדי שלא יירקבו השורשים וגם כדי שלא ייפגעו בשעת חפירת העוגיות.

לסיכום חלק זה, ראוי לומר שה"עוגיות" היו חפירות, כעין גומות סביב לגזעי האילנות או בסמוך להם ותפקידן היה לאגור את מי ההשקיה או מי הגשמים בסמוך לאילנות ולאפשר ספיגה יעילה בשורשי האילנות.

בשלב זה נראה לכאורה שיש מקום להסיק מכך שקיימת ברייטא שתפקידה להסביר את המושג "עוגיות", כי ההלכה במשנה "אין עושים עוגיות לגפנים" קדמה לברייתא הבאה להסביר מהן אותן עוגיות. בהמשך ננסה לבדוק את נכונותה של מסקנה זו מתוך בחינת המושג "עוגיות" במקורות תנאיים אחרים.

מקורות תנאיים אחרים המזכירים "עוגיות":

כאמור המושג "עוגיות" מצוי במקורות תנאיים למיניהם. נסקור להלן מקורות אלו וננתח את הממצאים העולים מכל מקור בנפרד, הן לפי העריכה והן לפי הריאליה. לאחר מכן בסוף הפרק ננסה לארוג את כל הממצאים לתמונה כוללת ולעמוד על השתלשלות נוסח ההלכה ויחסי המקורות התנאיים:

10-11) פירש: "חפירות סביב רגל האילן כדי שיתעכבו שם המים." בהמשך לדבריו (שם, עמ' 11) הוא מסביר את המילה 'בדידין': "כלומר גומות כמו בית הבד שהיא כמו גת, וגת כצורת גומא שדורכין בה ענבים." מדבריו עולה שבדידין הוא שמן של גומות ההשקיה משום שהן דומות לגומות של בית הבד שדורכים וסוחטים בהן ענבים ומכך שגם גומות ההשקיה הן סביב הגפנים וגם הן מלאות בנוזלים (כמו הגומות שדורכים בהן את הענבים) הן נקראו בשמן; ה. במילונים של העת החדשה: ראו שני פירושים בתוך א' בן-יהודה, 'בדיד', **מלון הלשון העברית הישנה והחדשה**, א, עמ' 463: 1. כלי לחפור בו (יד הבדיד); 2. חפירה סביב האילן (אלו הן עוגיות בדידין שבעיקר האילנות), ובערך 'עוגיה' (ט, עמ' 4352) הוא מפרש מתוך קשר לסוגייתנו – חפירה עגולה סביב האילן. ראו גם פירושו של יאסטרוב לערך 'עוגיה': M. Jastrow, *A Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature*, Jerusalem n.d., p. 1047 (להלן: מילון יאסטרוב) – cavity dug around a tree, כלומר מחילה או חלל חפור בצורה עגולה סביב לעץ (כך הוא מפרש גם את המילים 'בנכ' או 'בדידין' המופיעות בסוגייתנו כפירוש למילה עוגיה), ובעמ' 140 בערך 'בדיד' פירש: *A dictionary of Jewish digging instrument, spade, mattock*, כלומר כלי חפירה, את או מכוש. מ' סוקולוף (M. Sokoloff) במילון *Palastinian Aramaic*, רמת-גן 1990, מפרש בעמ' 79 בערך 'אגיא, עוגיא' – furrow, כלומר תלם, חריץ או קמט, ובעמ' 191 בערך 'בנכ' הוא מפרש מתוך קשר לסוגייתנו: garden bed, כלומר שטח אדמה תחום שנועד לגידול העץ. לפי זה 'בנכ' הוא שם השטח או הצורה של החריץ או החפירה הנקראת "עוגיה". גם ממילונים אלו משמע שהעוגיה היא שטח אדמה חפור, ככל הנראה בצורה עגולה, סביב האילן ואילו הבדיד הוא ככל הנראה הכלי שמשמש ליצירת החפירה הנ"ל. נראה ששם החפירה נגזר משם הכלי שיצר אותן והמילה בנכ' היא תרגום של שם הכלי או של צורת החפירה (שכאמור נקראה על שם הכלי שיצר אותה). לסיכום נאמר שככל הנראה החפירה העגולה סביב לעץ נקראה עוגיה על שם צורתה העגולה, וכן פירש יאסטרוב במילון בעמ' 1040 את השורשים "נגג"/"נוג" – to round, כלומר עיגל או התעגל [...] עג עוגה – he drew a circle. וכמו כן הבדיד (הכלי או החפירה שנקראה על שם הכלי שיצר אותה) נקרא בשם זה מכיוון שכל חפירה כזו מבודדת כל עץ בפני עצמו כדי שיקבל את כמות המים הדרושה לו, וכן ששורשיו לא יתערבבו עם שורשי האילנות האחרים (מעניין שיאסטרוב תרגם במילון בעמ' 140 את המושג 'בדידין שבעיקר האילנות' – the cuts around the roots of trees, כלומר קיצוץ השורשים שסביב לעץ, ככל הנראה כדי שלא יתפשטו ויתערבבו עם שורשי אילנות אחרים, ולכן נעשתה החפירה בצורה עגולה ועמוקה לפי צורת התפשטות שורשי העץ).

15. י' פליקס, **החקלאות בארץ ישראל בימי המקרא המשנה והתלמוד**, ירושלים תש"ן, עמ' 296; הנ"ל, **עצי פרי למיניהם: צמחי התנ"ך והח"ל**, ירושלים תשנ"ד, עמ' 54: "ינתן תירגם ערוגות – עוגיות [...] אפשר שלכאן שייך השם בדידין לעוגיות אלה, שאלה ערוכות כן, שבודדו עץ מחברו, ע"י תלולית עפר סביב הגזעים."

א. מדרשי הלכה

המקור הקדום ביותר מתקופת התנאים המזכיר את עשיית העוגיות הוא מדרש ההלכה על פסוקים מתוך ספר ויקרא (פרק כה) העוסקים בעבודות האסורות בשנת השמיטה:

(א) וַיִּדְבֶר ה' אֶל מֹשֶׁה בְּהַר סִינַי לֵאמֹר:

(ב) דָּבַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם כִּי תָבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָנִי נֹתֵן לָכֶם וְשָׁבַתָּה הָאָרֶץ שִׁבְתָּ לְה':

(ג) שֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְרַע שְׂדֶךְ וְשֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְמַר כְּרֶמֶךְ וְאָסַפְתָּ אֶת תְּבוּאָתָהּ:

(ד) וּבְשָׁנָה הַשְּׁבִיעִת שִׁבְתָּ שְׂבַתוֹן? הֲיִהְיֶה לְאָרֶץ שִׁבְתָּ לְה' שְׂדֶךְ לֹא תִזְרַע וְכְרֶמְךָ לֹא תִזְמַר:

מדרש ההלכה על פסוקים אלו שיובא להלן, מצוי בספרא לפרשת בהר, ¹⁶ ויש לו מקבילה בבבלי, מועד קטן ג ע"א: ¹⁷

בבלי, מועד קטן ג ע"א

התניא:

שדך לא תזרע וכרמך לא תזמר,

אין לי אלא זירוע וזימור,

מנין לניכוש ולעידור ולכיסוח?

תלמוד לומר: שדך לא כרמך לא.

לא כל מלאכה שבשדך, ולא כל מלאכה שבכרמך.

מנין שאין מקרסמין, ואין מזרדין, ואין מפסגין

באילן –

תלמוד לומר: שדך לא כרמך לא,

לא כל מלאכה שבשדך ולא כל מלאכה שבכרמך.

מנין שאין מזבלין, ואין מפרקין, ואין מאבקין,

ואין מעשנין באילן –

תלמוד לומר: שדך לא כרמך לא,

כל מלאכה שבשדך לא, וכל מלאכה שבכרמך לא.

יכול לא יקשקש תחת הזיתים, ולא יעדור תחת

הגפנים, ולא ימלא נקעים מים, ולא יעשה

עוגיות לגפנים

תלמוד לומר: שדך לא תזרע

זריעה בכלל היתה, ¹⁸

ספרא כת"י וטיקן 31

(ו)ושבתה הארץ

יכול מלחפור בורות ושיחים ומערות

ומלתקן את המקוות

תלי לוי שדך לא תזרע וכרמך לא לא תזמי'

אין לי אלא לזרע ולזמיר'

לחריש לעדיר לנכיש לכיסוח לביקוע מני'

תלי לוי שדך לא וכרמך לא

כל מלאכה שבשדך וכל מלאכה שבכרמך.

(ז) מני אין מיבלין אין מפרקין אין

מאביקין אין מעשנין באילן

תלי לוי שדך לא כרמך לא

כל מלאכה שבשדך וכל מלאכה שבכרמך.

(ח) מני אין מקרסמין אין מזרדין אין

מפסילין באילן

תלי לוי שדך לא וכרמך לא

כל מלאכה שבשדך וכל מלאכה שבכרמך.

(ט) אי שדך לא כרמך לא

יכול לא יקשקש תחת הזיתים

ולא ימלא את הנקעים שתחת הזיתים

ולא יעשה עוגיות שבין אילן לחבירו ¹⁸

16. הנוסח המוצג כאן הושווה לכת"י רומי שבמקום זה הוא מאוד מטושטש ובלתי קריא, וכן לדפוס וינציה ש"ה (נדפס שנית בברלין תרפ"ה). הערנו על שינויים נצרכים במקומם.

17. הנוסח הוא על פי דפוס וילהן. במקומות שבהם היו שינויים בכתבי יד החשובים לענייננו ציינתי את השינויים בהערת שוליים. כמו כן הברייתא שתובא להלן מופיעה פעמיים בסוגיה. בהערות להלן הערנו על שינויי הנוסח (אם ישנם) בין שתי המובאות של הברייתא בסוגיה על פי כתבי היד השונים זה מזה.

18. הביטוי "**בין אילן לחבירו**" מופיע גם בכת"י רומי, ניו יורק תשי"ז. אך השוו לנסח הספרא דפוס וינציה ש"ה: "(ו) וכרמך לא, יכול לא יקשקש תחת הזיתים ולא ימלא את הנקעים שתחת הזיתים ולא יעשה עוגיות בין אילן לאילן חבירו.

19. בכת"י גוטינגן 3 הגרסה היא: "זריעה וזימור בכלל, ולמה יצא להקיש אליהם ולומר לך, מה זריעה וזימור מיוחדות שהן לעבודת שדות וכרמים, אף כל שהיא מיוחדת לעבודה ושבתים", וכמו כן השוו כת"י אוקספורד: "זריעה וזימור בכלל, ולמה יצאו להקיש

תל' לוי' שדך לא תזרע וכרמך לא תזמר. ולמה יצתה – להקיש אליה, לומר לך: הזרע והזמר בכלל היו ולמה יצאו להקיש אליהם אי מה הזרע והזמר מיוחדים שהן עבודה בארץ ובאילן אף אין לי אלא דבר שהוא עבודה בארץ ובאילן.

פשט הפסוק "שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור" עוסק בפעולת הזריעה שבשדה ובפעולת הזמירה שבכרם בלבד. אולם המדרש מרחיב את הפרשנות לפסוק ורואה הן בשדה ובכרם והן בפעולות הזריעה והזמירה דוגמאות מייצגות בלבד הבאות ללמד עיקרון רחב יותר. בדרך כלל העיקרון שעולה ממדרש תנאים זה הוא שרק עבודות האדמה המשותפות הן לשדה והן לכרם ודומיהם יהיו אסורות בשמיטה, ואולם עבודות המיוחדות לאחד מהן בלבד יהיו מותרות שבביעית.²⁰

מניתוח המקורות ראוי לציין כמה הבדלים בולטים:

- א. בנוסח המובא בבבלי, משתמשים בדוגמאות בסוגי העצים המכונים "כרם" הלוא הם הזית והגפן. דבר זה מתאים לציטוט ("דיבור המתחיל") – "כרמך" שעליו מוסב מדרש ההלכה. בנוסח המובא בספרא מדובר אומנם במפורש על זיתים, ואולם שם מוחלפת המילה "גפן" במילה "אילן" שמשמעותו 'כל סוג של אילן'.
- ב. כמו כן יש להבחין כי הספרא השתמש בפעלים "תזרע" ו"תזמור" שהם לשון הפסוק, ואולם שינה את המילים "שדה" ו"כרם" ל"ארץ" ו"אילן". הברייתא שבבבלי לעומת זאת משתמשת תמיד בלשון הפסוק. אפשר לומר על פי נוסח הספרא כי האיסור או ההיתר של העבודות שבביעית, רחב מזה האמור בפסוק.

כמו במשנה גם בספרא מובא המושג "עוגיות" בלי הסבר אך אפשר ללמוד ממנו על מיקום העוגיות שהוא בין האילנות ולא סביב לעיקרי האילנות וככל הנראה פליקס הסתמך על מקור זה בפירושו למושג "עוגיות".

ב. התוספתא

מספר מקורות אחרים המזכירים את המושג "עוגיות" מופיעים בתוספתא.

1. תוספתא, שביעית א, ו (מהדורת ליברמן):

ומכוונין את הנטיעות עד ראש השנה ר' יהודה אומ' אם היו מבורכות לפני שביעית נוטלן אף בשביעית.

הלכה ז:

אלו הן עוגיות אילו בדידן שבעיקרי אילנות.

מתוך התבוננות בהלכות אלו אפשר לראות כי הלכה ז המדברת על עוגיות בעיקרי האילנות אינה המשך לנושא המובא בהלכה ו המדבר על נטיעות. ככל הנראה הלכה ז מוסבת כהסבר על

אליהם לומ' לך, מה זריעה וחמירה מיוחדת לעבודה שבשדה ושכרמים, אף כל עבודה שבשדה שבכרמים.

20. פירשנו כאן על פי פשט המילים, וכן מפורש בפירוש המיוחס לרש"י (בדפוס וילנה) בד"ה אף כל עבודה שהיא בשדה ובכרם: "כגון כל הני פרטי, יצא קשקוש ועידור ומים בנקעים ועוגיות שאינן בשניהן כו". וכן בפירוש תוספות ד"ה אף כל שבשדה ובכרם: "וכל הני עבודות דלעיל נוהגות בין בשדה ובין בכרם ואפילו שיש מהן שאין עתה נוהגין כן י"ל שבמקומן היו עושין כך ורגילין לעשותן בשדה ובכרם". השוו לפרושו רש"י על פי מהדורת קופפר לדרך ג ע"א בד"ה (שקטוע בחלקו): "מה זריעה מיוחדת עבודה שבשדה ובכרם" שיובא להלן.

הלכה שאיננה מופיעה לפנינו במפורש בתוספתא. כמו כן גם כאן המושג "עוגיות" נוגע לכל האילנות ולא דווקא לגפן.

ראוי לציין כי ההלכה המובאת בספרא בעניין איסור עשיית עוגיות בשביעית אינה מופיעה כלל במשנה ובירושלמי במסכת שביעית. לכן נראה שההלכה שבתוספתא אינה מוסבת על המשנה, אלא היא מובאת כהסבר להלכה קדומה יותר, כנראה זו המצויה לפנינו בספרא, אך ייתכן שהיה מקור מאוחר לספרא שניסח את ההלכה ניסוח קרוב מאוד לנוסח הספרא, ואולם גם כך עדיין הוא קדם למשנה.

מיקום העוגיות במקור זה הוא "בעיקרי האילנות" ולא ביניהן אך אפשר להסבירו כשיטת פליקס אם נפרש "עיקרי" הכוונה לשורשים ולא לגזעי העץ ולפי זה העוגיות לא חייבות להיות צמודות לגזע העץ אלא יכולות להיות בסמוך לקצות השורשים המתפשטים מן הגזע בצורה היקפית.

2. תוספתא, שביעית ג, ז (מהדורת ליברמן):

זיתי ערב שביעית שנכנסו לשביעית

מסקלין מקווצין ממלין נקעין שתחתייהן עפר²¹

ועושין עוגיות²² מזו לזו...²³

במקור זה אפשר לראות שהמושג "עוגיות" נוגע לזיתים (ולאו דווקא לגפן) שהמושג כרם שייך גם להם, והם נושא ההלכה. הביטוי "מזו לזו" יכול להתפרש כ"בין זה לזה", כלומר שמיקום העוגיות היה בין האילנות כדברי פליקס לעיל או שמדובר בעוגיות גדולות מאוד שנחפרו והשתרעו על פני כל השטח שבין האילן לחברו, דבר שלא נראה הגיוני.

3. תוספתא, מועד קטן א, ב (מהדורת ליברמן):

מרבצין שדה בית השלחין במועד

אילו הן עגיות אילו בדידין שבעיקרי אילנות

21. על פי ההלכה בתוספתא מילאו את הנקעים בעפר. כאשר אנו משווים את פעולת מילוי הנקעים לדברי הספרא איננו מוצאים במפורש הזכרת עפר, ואילו בברייתא שבבבלי מילוי הנקעים הוזכר בעניין מים בלבד. ברצוני להרחיב מעט את היריעה בדברים אלה: מעיון במחקרו של א' זרטל [כרם חצוב – שיטה חקלאית בלתי ידועה מהתקופה הרומית-ביזנטית בשומרון', **מחקרי יהודה ושומרון**, 8 (תשנ"ח), עמ' 33-42] עולה כי אף שברוב אזורי הארץ שבהם גידלו גפנים בתקופת המשנה והתלמוד, מכל מקום הממצאים הארכאולוגיים שנשארו מאז הם בעיקר גתות. אולם בכל זאת אפשר לנסות ולשחזר כיצד נראה כרם גפנים קדום. זאת לפי מקומות שבהם חצבו את הכרם באבן, שיטה שהייתה יעילה במקומות שבהם השטח המיועד לגידול הכרם היה מכוסה במשטח סלעי. כיוון שבשיטה ייחודית זו לגידול הענבים נחצבו כל מרכיבי גידול הגפנים באבן, הם נשמרו כך לאורך זמן ונוכל לשער שכל המרכיבים האלו נהגו גם בגפן רגילה הנטועה על קרקע עפר כשם שגם כיום משתמשים במרכיבים אלו. מעבר לפירים רבועים ועמוקים ששימשו מקום לנטיעת גזע הגפן נוכל לזהות בכרם הנזכר לעיל גם מרכיב בסיסי נוסף: "חריצים או תעלות רדודות שאורכם ממטר אחד ועד שלושה [...] תפקיד החריצים היה לרכו את מי הגשם ולהובילם אל הפיר..." (שם, עמ' 36), וכן כתב בהמשך: "החריצים או התעלות שבסלע ניקזו את מי הנגר אל השתיל" (שם, עמ' 37). ככל הנראה נוכל לשער כי בכרם רגיל מעבר לעוגיות הסמוכות לכל גפן בנפרד היו גם כן חריצים מעין אלו כדי להורים עודפי מים מעוגה אחת לעוגייה סמוכה אחרת. בעומדו על הזכרת הכרם החצוב במקורות מביא זרטל: "הטיפול בגפן ובכרם בימי קדם היה מפותח, ומקורות רבים דנים בהם. נראה, שהכרם החצוב מופיע במשנה (כלאים ה:ד): 'גפן שהיא נטועה בגת או בנקע...', כלומר מדובר בגפן שאינה נטועה בקרקע אלא בגת או בנקע [...] סביר שהפירים נקראו במקורות גם נקע בשל השימוש הרב בחללים הטבעיים ('נקעים') שבסלע..." (שם, עמ' 39). מתוך דברים אלה עולה כי הברייתא שבבבלי המדברת על מילוי נקעים מים ככל הנראה רומזת לגפנים, ואילו הספרא מדבר על מילוי נקעים שתחת הזיתים בעפר כפי שמופיע בתוספתא, שביעית ג, ז אלא אף זיתי שביעית שיצאו למוצאי שביעית מותר לעשות כן. "ליברמן כתב על הלכה זו שבתוספתא (תוספתא כפשוטה לשביעית, עמ' 516): 'ממלין נקעין שתחתייהן עפר – בבבלי מ"ק ג, א: יכול וכו' ולא ימלא נקעים מים וכו' [...] ובתו"כ ריש בהר [...] יכול וכו' ולא ימלא את הנקעים שתחת הזיתים וכו'. ולא נזכרו שם לא מים ולא עפר." **ונראה שהכוונה לעפר, כמפורש בתוספתא כאן.** וכך העיר גם פליקס (לעיל הערה 15, עמ' 296, הערת שוליים מס' 283): "אך בתוספתא שם: 'ממלאין נקעים שתחתייהן עפר'. הכוונה אפוא לסתימת הבורות שנתהוו בימות הגשמים מתחת לשורשי הזיתים, ולא להשקאה..."

22. לפי התוספתא דפוס ראשון הגרסה כאן היא "עוגיות לגפנים", ואולם העדפנו כאן את גרסת כל כתבי היד שלא גרסו את המילה "לגפנים".

23. הנוסח לפי כתי' ערפורט הוא "מזה לזה".

לכאורה החלק השני של ההלכה בא לפרש את המושג "עוגיות" שבמשנה, ואולם יש לשים לב שהוא אינו קשור מבחינת התוכן לחלק הראשון של ההלכה שבה.

כמו כן בחלק זה אינה מוזכרת המילה "גפנים" שהשתמשה בה המשנה, אלא ההלכה עוסקת בעיקרי כל האילנות. מכך שנוסח חלק זה של ההלכה כאן זהה לנוסח ההלכה שבפרק א במסכת שביעית, עולה שכדי להסביר את המושג "עוגיות" המופיע במסכת מו"ק לקח עורך התוספתא את הגדרתו המצויה במסכת שביעית ושתל אותה במסכת מו"ק.

ג. מקורות תנאיים בתלמוד הירושלמי

1. בתלמוד ירושלמי, שבת ז, ה (י ע"א), מופיעה הברייתא להלן:

אמת המי' שהיא מכשר' צדדיה לזריעה המסקל הבוני' מדריגו' **הממלא את הנקעים שתחת הזתים והעושה עוגיות לגפנים** וכל דבר שהוא להניי' קרקע חייב משום חורש.

איסור עשיית העוגיות מובא במקור זה כחלק מברייתא ערוכה²⁴ העוסקת בדיון באיסור "חורש" בשבת. עשיית העוגיות כאן נוגעת לגפנים בלבד ולא לשאר האילנות.

2. כמו כן בירושלמי, מועד קטן פ, ב (א, א), מופיעה עוד ברייתא המוכרת לנו ממקורות אחרים:

ואין עושין עוגיות לגפנים

אילו הן עוגיות?

אילו הן הבדידין שבעיקרי אילנות

כיי דתנינן תמן יד הבדיד ארבעה

במקור זה הירושלמי מצטט את ההסבר הכללי שבתוספתא למושג "עוגיות" ואינו מייחס את העוגיות דווקא לגפן.

ד. מקורות תנאיים נוספים בתלמוד הבבלי

נוסף לברייתא המצטטת את מדרש ההלכה שהובא לעיל ומופיע בה המושג "עוגיות", מופיעה בבבלי, מועד קטן ד ע"ב, ברייתא המזכירה "עוגיות" המקבילה לברייתות בתוספתא ובירושלמי שכבר נתקלנו בהן:

תניא נמי הכי: אלו הן עוגיות – בדידין שבעיקרי זיתים ושבעיקרי גפנים.

נראה שהברייתא שבבבלי מצטטת בפירוט רב את מה שעלה מתוך המקורות המקבילים לה המאזכרים את המושג "עוגיות" כשייך לכל האילנות בכלל וכשייך לזיתים או גפנים בפרט. בשל רצון עורך הסוגיה לפרש את המושג "עוגיות לגפנים" שהופיע במשנה נראה שגם הברייתא שהובאה שונתה וצוטטה בפירוט וקשרה בין המושג "עוגיות" לגפנים כדי להתאימה למשנה.

צמצום האיסור בתקופת האמוראים:

נחתום חלק זה של הדיון בהבאת דברי האמוראים על המשנה הבונים נדבך נוסף בהבנת מהות איסור עשיית העוגיות במועד.

24. בסוגיית הירושלמי שבה מובאים דברי תנאים כאשר ארוגים בהם דברי אמוראים, דבר המעיד על עריכה. להלן מובאים דברי הסוגיה כאשר דברי האמוראים הארוגים בה מודגשים: "תמן תנינן: א. זרע קישואין שנים חייב זרע דילועים שנים זרע פול מצרי שנים תני חטים מדיות שתיים. רבי שמואל בשם רבי זעירא חיטין על ידי שהן חביבות עשו אותן כשאר זירעוני גינה שאינן נאכלין לכל דבר שהוא להניית קרקע חייב משום חורש; ב. החופר החורץ הנועץ המדייר המעדר המזבל המכבד המרביץ המפעפע גושים המברה בחרשים המצית את האור בחיטת גנים ובאג' תמרים וכו' זעירא; ג. אמת המי' שהיא מכשר' צדדיה לזריעה, המסקל הבוני' מדריגו', הממלא את הנקעים שתחת הזתים והעושה עוגיות לגפנים וכל דבר שהוא להניי' קרקע חייב משום חורש."

לאחר הבאת הברייתא שהסבירה לנו מהן אותן עוגיות שעליהן דובר במשנה מביא עורך הסוגיה מעשה הנראה כסותר את דברי המשנה:²⁵

איני?

והא רב יהודה שרא לבני בר ציתאי למעבד בנכי לכרמיהון!

מעשה זה מגלה לנו כי רב יהודה התיר לבני המקום "בר ציתאי" לעשות עוגיות לכרמיהם במועד. היתר זה של רב יהודה סותר לכאורה את דברי המשנה האוסרת לעשות עוגיות במועד.

התשובה מופיעה בסוגיה ברובד סתמאי המצמצם את איסור המשנה:

לא קשיא

הא – בחדתי, הא – בעתיקי.

ומפורש שם בפירוש המיוחס לרש"י:²⁶

הא בחדתי – שמעולם לא היו שם עוגיות – אסור לעשות בחולו של מועד, דאיכא טירחא יתירא, אבל עתיקי, שכבר היו לו שם עוגיות ונסתמו – מותר לחזור ולחופרן בחולו של מועד.

העולה מכאן הוא שהסיבה לאיסור חפירת העוגיות לגפנים במועד, המופיע במשנה היא מטעם טרחה יתירה. לכן רב יהודה התיר לתקן עוגיות ישנות שכבר נחפרו לפני המועד כיוון שבתיקון אין טרחה יתירה, ואילו המשנה שאסרה התכוונה רק לחפירת עוגיות חדשות במועד. ייתכן שעצם הדבר שרב יהודה נאלץ להתיר שחזור עוגיות ישנות במועד, מלמד אותנו שככל הנראה נתפס איסור עשיית העוגיות במועד שבמשנה בטוטליות רבה עד ימיו של רב יהודה (לפחות במקום שנקרא "בר ציתאי").

ניסיון להסבר נוסח המשנה המדבר על "עוגיות" לגפנים בלבד:

נראה שהסיבה לכך שבספרא מדובר על אילן ואילו במשנה מדובר על גפנים, נעוצה בהבדל "הנושא לדיון" שבכל אחד מן המקורות.

מדרש ההלכה שבספרא עוסק בהלכות שנת השמיטה. והחלק שעוסק בעשיית עוגיות לשם השקיה סביב עיקרי האילנות או סמוך אליהם מחדש לנו כי חידוש מערכות ההשקיה סביב האילנות ואחזקתן הכרחיים לחייהם כפי שראינו ולכן יהיו מותרים בשביעית.²⁷

לעומת זאת המשנה דנה בהלכות המועד. שני המועדים הארוכים ביותר (פסח וסוכות) נמשכים כל אחד בסך הכול שבעה ימים בלבד שבהם האפשרות לעבוד את האדמה מבחינה טכנית היא ימים ספורים בלבד.²⁸ המשנה באה להדגיש לנו כי חקלאי שלא תיקן עוגיות לגפניו עד למועד, אות וסימן הוא שאין הדבר דחוף לו כל כך ואין מדובר כאן על דבר האבד ולכן יואיל להמתין עד לסוף המועד ורק אז יעשה את העוגיות לגפנים. ומכאן שמגמת המשנה היא להחמיר, ההפך

25. בבלי, מועד קטן ד ע"ב.

26. הפירוש המצוטט כאן הוא על פי נוסח הפירוש המיוחס לרש"י, המופיע על סדר העמודים בדפוס וילנה. במקרה זה העדפנו פירוש זה מכיוון שהוא מרחיב יותר. השוו לנוסח פירוש רש"י על פי מהדורת קופפר: "בחדתי – חדשות אסור לעשותן במועד כתחילה. בעתיקי – שנתקלקלו ועפר נפל לתוכן, מתקנין אותן במועד."

27. ועיינו בפירוש רש"י על דף ג ע"א בד"ה "מה זריעה מיוחדת עבודה שבשדה ושכרם" (מהדורת קופפר, עמ' 1, ראשו של ד"ה זה קטוע בכתב היד): "...אבל קשקוש ועוגיאות אינן עבודה לא בכרם ולא בשדה דאינן משביחין באילן אלא אוקמי אילנא בעלמא הוא. הכי גמרינן לה בתורת כהנים זרע וזימר בכלל היו ולמה יצאו להקיש עליהם לומר לך מה זרע וזימר מיוחדין שהן עבודה בארץ ובאילן אף כל וכו'..."

28. שהרי אם נוריד מכל מועד את היום הראשון והאחרון שהם ימים טובים האסורים בעשיית כל מלאכה מלבד הכנת אוכל נפש בלבד, ואם נוסיף לכול את העובדה שברוב השנים נופלת שבת בחול המועד, הרי שלכל היותר רק ארבעה ימים בלבד יהיו מותרים בעשיית מלאכה שאין טרחתם מרובה ויש במניעתן משום דבר האבד.

הגמור ממגמת מדרש ההלכה שבספרא שמטרתו היא להקל.

בשלב זה נעיר כי גידול הגפנים תמיד היה גידול חשוב ונפוץ מאוד ברוב חלקי הארץ ובייחוד בתקופה הביזנטית²⁹ שבה גידול הגפנים הגיע אף לחלקים מדבריים של הארץ. היה ידוע כי אי אפשר לגדל גפנים כגידולי בעל במקומות שבהם כמות המשקעים קטנה (פחות מ-400 מ"מ בשנה) ובמקומות שבהם כמות המשקעים קטנה יותר, הייתה הכרחית השקיה ידנית. גם במקומות שבהם כמות המשקעים מאפשרת גידולי "בעל" של הגפנים, השקיה ידנית עוזרת ותורמת לכמות היבול ואיכותו.³⁰ על סמך זה הרי שההשקיה הדרושה לשם קיום הגפן והטבת היבול היא דוגמה טובה ללימוד הלכות העוגיות. כך שאם סוג אילן חשוב כמו גפן הרגיש למחסור במים, אין לעשות עוגיות במועד, אז בוודאי שגם בשאר האילנות החשובים פחות ורגישים תהיה עשיית "העוגיות" במועד אסורה. לעומת זאת אם במדרש ההלכה שבספרא הגפן הייתה מופיעה לבדה כדוגמה, היה אפשר לחשוב שההקלה בנושא העוגיות היא רק לגפנים ולא לכלל האילנות, כיוון שהגפן היא רגישה יותר ונחוצה לה מערכת השקיה מסודרת ומחודשת, אך לעצים אחרים ייתכן שלא היינו מתירים זאת.

סיכום ומסקנות:

על סמך המידע לעיל ראוי לנסות ולהסיק את המסקנות האלה:

- א. ה"עוגיות" הן סוג של חפירות או גומות שנעשות בכלי מיוחד ה"בדיד" כדי לאפשר אגירה של מים וספיגה יעילה שלהם ליד האילן.
- ב. ככל הנראה היו שני סוגים של עוגיות: האחד סמוך לגזע העץ וסביב לו והשני רחוק במקצת מן הגזע וממוקם בין אילן לחברו כדי לאפשר את יניקת המים באמצעות השורשים בלי שחפירת העוגייה תפגע בהם. ככל הנראה מיקום העוגייה היה תלוי בסוג הגידול או במיקום טופוגרפי וכדומה, וזו הסיבה שפעמים מוצאים במקורות שמיקום העוגיות הוא בין אילן לחברו ופעמים מיקומן הוא בעיקרי האילנות ולא באנו בפרק זה להכריע בשאלה זו.
- ג. נראה שנוסח הספרא או נוסח דומה אחר הם ששימשו גורם ובסיס להסבר התוספתא שבשיעית א "אילו הן עוגיות" וכדומה.
- ד. ההלכה שבתוספתא, מועד קטן א "אלו הן עוגיות" וכדומה, נראית כציטוט זהה של נוסח התוספתא לעיל משביעית א. כאמור, שתי הלכות אלו מזכירות את המונח "אילנות" כמופיע

29. ראו מאמרם של י' שפנייר וי' רוזנסון, 'הגבול המערבי של המדבר המזרחי – ארכיאולוגיה ומקורות ספרותיים יהודיים', **מחקרי יהודה ושומרון**, 8 (תשנ"ה), עמ' 105: "...כללית דומה, שבתקופה זו (התקופה הביזנטית – י"ב) ידעה ארץ ישראל פריחה חקלאית. גידול האוכלוסיה והרחבת תחומי ההתיישבות הביאו ענפי חקלאות מסוימים אל חבלים גיאוגרפיים, שאינם אזורים חקלאיים מובהקים. ההתיישבות אל הגפן כאל "מלכת החקלאות" ומחירו הגבוה של היין ביחס לשמן הביאו להעדרת גידול הגפן, אין תימה אפוא, ששרידי גיתות נמצאו בחבלים הרריים, טרשיים או מיוערים כמו הגלבע והכרמל, בנגב, במישור החוף, בשפלה ובהדום ההר. יש לשער, כי גם ריבוי הגיתות בספר המדבר הוא אחד מסמניה של תופעה כללית זו."

30. עיינו י' קידר, **החקלאות הקדומה בהרי הנגב**, ירושלים תשכ"ו, עמ' 48-49: "אין לגדל גפנים, משום זן שהוא גידול בעל, במקום שכמות המשקעים פחותה מ-400 מ"מ. והמגדל שם גפנים עליו להשקות אותם בידיו כדי להשלים את כמות המשקעים ל-400 מ"מ, כדי שתוכל הגפן להתקיים [...]. כל תוספת מים היתרה על 400 מ"מ, מרבה את הפירות ומשבתתם, וכן להיפך, כל גרעון של מים שפחות מ-400 מ"מ יש בו כדי לקפח את היין של הצמח." וכן עיינו נ' הוכברג, **גידול הגפן**, ב, תל-אביב תשט"ז: "רוב הכרמים ליין ולמאכל גדלים בתנאי בעל [...]. בארצנו מגדלים, בתנאי בעל, כרמי גפנים לענבי יין עוד מראשית ההתיישבות במושבות יהודה ושומרון [...]. אפשר לקבוע לכל איזור, או מקום, את תנאי הגידול של הגפנים לענבי יין ולענבי מאכל. גידול גפנים בתנאי בעל, בתנאי השקאת עזר, או בתנאי שלחין במשך הקיץ. בדרך כלל אין לגדל גפנים בתנאי בעל באזורים שכמות הגשמים פחותה בהם מ-400 מ"מ בשנה" (עמ' 84). "בעמק הירדן ובית שאן, במזרח עמק יזרעאל ובצפון הנגב, שבהם יורדים במשך שנים רבות, ולפעמים גם ברציפות, פחות מ-400 מ"מ גשם לשנה, ויש שכמות הגשמים פחותה אף מ-300 מ"מ גשם לשנה, בהם הכרחית ההשקאה" (עמ' 118). "בתנאי בעל גדולה מאד השפעת הגשמים על היבולים. הם גדלים כאשר הגשמים ברוכים וחלוקתם טובה, בתנאי שאין הפרעות אקלימיות שונות, וכשאין הגפנים נפגעות במחלות ומויקים. ובעיקר כשהקרקע טובה ועמוקה ומסוגלת לאצור כמות גדולה של מים לעונת היובש. אם הגשמים מועטים – היבולים פוחתים" (עמ' 118-119).

בספרא. אי לכך ראוי לקבוע שהסבר זה של התוספתא אינו מוסב על ההלכה "ואין עושין עוגיות לגפנים" שבמשנה הראשונה במו"ק, אלא על מקור קדום יותר, מדרש ההלכה שבספרא העוסק בדיני שביעית וציטט אותו עורך התוספתא במסכת מו"ק כדי להסביר את המושג "עוגיות" שהובא במשנה.

ה. הברייטא שבבבלי (מו"ק ד ע"ב) המפרשת מהן העוגיות (שהסקנו לעיל שאפשר שהיא מוסבת על מדרש ההלכה לעיל) שונתה בהשפעת נוסח מדרש ההלכה המובא בברייטא שבבבלי (מו"ק ג ע"א) ופירשה את העוגיות בהקשר של זיתים וענבים בלבד. מתוך מקורות אלה שאבה המשנה שנוסחה בלשון קצרה כדי להדגיש את החומרה שבעשיית העוגיות במועד וקישרה את האיסור לאילן הנפוץ ביותר שרגישותו למחסור במים היא הגדולה ביותר. כמו כן ראוי להסיק כי גם בשאר האילנות העמידים יותר ממנו למחסור במים נאסרת עשיית עוגיות במועד. לאחר מכן בתקופת האמוראים צומצם איסור עשיית העוגיות לחדשות בלבד ולא לשיפור ושיפוץ עוגיות ישנות שכבר נחפרו בעבר.³¹

מכל האמור לעיל עלינו להסיק כי לפני עורך המשנה עמדו כמה מקורות קדומים, כמו מדרש ההלכה והברייטות המוסבות עליו, שעסקו בנושא עשיית עוגיות בשביעית. מתוך הלכות אלו ניסח עורך המשנה הלכה חדשה שעסקה בעשיית העוגיות בחול המועד והדגישה את איסור עשיית העוגיות לגפנים במועד. עורך התוספתא שרצה לפרש ולהסביר את המושג "עוגיות" שבמסכת מו"ק, השתמש בהסבר קדום שבמקורו הוסב על הלכות עוגיות שבספרא הנוגעים לענין שביעית והסב אותו גם על מסכת מו"ק ללא שינוי.³²

סיכום יחסי כל המקורות התנאיים שהובאו במאמר זה

שלב א

מדרש הלכה בספרא לפרשת בהר (המילה "עוגיות" נוגעת ל"אילנות"):

ושבתה הארץ [...]

(ח) מני אין מקרסמין אין מזרדין אין מפסילין

באילן

תלי לוי שדך לא וכרמך לא

כל מלאכה שבשדך וכל מלאכה שבכרמך.

(ט) אי שדך לא כרמך לא [...]

יכול לא יעשה עוגיות שבין אילן לחבירו

תלי לוי שדך לא תזרע וכרמך לא תזמר [...]

31. אין לדעת אם צמצום האיסור נעשה בתחילת תקופת האמוראים בבבל (כפי שראינו מהיתרו של רב יהודה במקום "בר ציתאי") או שמא הדבר אירע בתקופה מאוחרת (ורב יהודה שפסק כפי שפסק עשה בניגוד למשנה מסיבות אחרות).

32. הברייטא המובאת במסכת מועד קטן בתלמוד הירושלמי אף היא ציטוט מדויק של ההלכה שבתוספתא במסכת שביעית בפרק א, ואילו באשר לברייטא המופיעה במסכת שבת הדנה בהלכות חורש אפשר לומר לפי הצעתינו כי היא מאוחרת למשנה ובהשפעתה נוסח המונח "עוגיות לגפנים".

שלב ב

הסבר למונח "עוגיות" בהלכה שבספרא.

המילה "עוגיות" נוגעת ל"אילנות" בדרך כלל כפי שמופיע בספרא :
תוספתא, שביעית א, ז (מהדורת ליברמן) : תוספתא, מועד קטן א, ב (מהדורת ליברמן) :
אלו הן עוגיות אילו בדידין שבעיקרי **אילנות** אילו הן עגיות אילו בדידין שבעיקרי **אילנות**

שלב ג

ברייטא בבבלי, מועד קטן ד ע"ב

צמצום המונח "עוגיות" לזיתים וגפנים :

תניא נמי הכי : אלו הן עוגיות – בדידין שבעיקרי **זיתים** ושבעיקרי **גפנים**.

שלב ד

משנה, מועד קטן א, א

צמצום המונח עוגיות לגפנים בלבד והוספה לנוסח המשנה :

ואין עושין עוגיות לגפנים.